

Bildningens roll i officersutbildningen

av Jerker Widén

BILDNING SOM IDEAL inom högre utbildning har sina rötter i antiken och upplysningstiden. De grekiska filosoferna talade om paideia som betecknade en strävan att fullkomliggöra människan, såväl intellektuellt, konstnärligt som fysiskt. Ytterst fanns här en ambition om att skapa en fritt tänkande, klok och harmonisk medborgare som var kapabel att delta i det offentliga samhällslivet. Dessa ideal fångades upp på 1700-talet av många upplysningsfilosofer som menade att bildning var nödvändig om människorna skulle kunna förverkliga idén om demokrati och självstyre, samt frihet från religiösa dogmer. För sådana tänkare var bildning helt enkelt ett sätt att intellektuellt fostra människor till självständiga, kritiskt tänkande och rationella varelser.¹

Även i dagens Sverige anses bildning allmänt som en viktig ledstjärna i högre utbildning.² Högskoleverket, HSV, har t ex sedan 2001 drivit ett omfattande projekt kring bildning och många utredningar har producerats i ämnet.³ Ambitionen från HSV:s sida har bl a varit att högskolestudier inte bara ska leda till ökade kunskaper inom ett smalt och avgränsat område, utan även bidra till intellektuell och själslig utveckling. Andra drivkrafter är ökad förmåga till problemlösning och skicklighet i att sätta in saker i

ett större sammanhang. Bildning har framstått som särskilt betydelsefull i strävan att minska effekterna av den ökade specialiseringen som den snabba tekniska utvecklingen resulterat i. Denna utveckling har bl a lett till allt smalare, mer detaljtekniska och mer funktionsinriktade yrkesbildningar där det högre syftet om lärdom och karaktärsdanning riskerar att gå förlorat.⁴

Dessa trender och förhållanden gör stämmer även in på dagens svenska officersutbildning, som sedan januari 2008 lyder under Högskolelagen. Det alltmeruppdrivna tempot och den rekordsnabba tekniska utvecklingen gör att dagens officerare får tillbringa mycket tid i skolbänken och på övningsfältet för att lära sig tekniska system, militära rutiner, planeringsmodeller och avancerade stabsprocesser. Här finns en risk att den personliga och själsliga utvecklingen i intellektuell och moralisk mening blir lidande. Detta är också till men för officerens förmåga att förstå det större sammanhanget av sin kritiska roll att leda väpnad strid i nationens och demokratins namn.⁵ Samtidigt gör den snabba utvecklingen att inlärd kunskaper lätt blir föråldrade och därmed irrelevanta. Bildning å andra sidan är en beständig och livslång process.⁶ Men vad innebär då bildning och varför är det så viktigt att svenska officerare får sådan intellektuell träning?

"Ingen människa är fri som inte är herre över sitt eget sinne"

Epictetus, 35-155

Ordet bildning härstammar från tyskans bildung och har ingen direkt motsvarighet i t ex det engelska eller franska språket. På engelska är den närmaste översättningen self-formation, liberal education eller general education. Inte heller på svenska finns någon entydig och skarp definition. I Svensk ordbok beskrivs bildning som ”kulturellt högstående kunskap utan direkt nyttovärde” och där noteras också att en bildad person anses ha ”goda allmänna kunskaper på många områden”.⁷ Dessa definitioner täcker dock endast en liten del av det som vanligtvis associeras med bildningsbegreppet.

Ett bra sätt att närma sig fenomenet är att särskilja bildning från utbildning (jmf tyskans Bildung och Ausbildung). Idéhistorikern Sven-Eric Liedman framhåller t ex att ”medan utbildningens mål är en bestämd och begränsad yrkeskompetens, syftar bildning till en omvandling av hela människan.”⁸ Sociologen Lennart Svensson hävdar för sin del att bildning har ett element av självutveckling där eleven själv söker kunskap snarare än får befintlig kunskap serverad. I det förstnämnda fallet agerar studenten som subjekt medan han eller hon i det sistnämnda fallet utgör ett objekt för lärande. Bildning är primärt inriktad mot ”inlärningsfasen”, där ambitionen är att forma ett intellekt, medan utbildning är fokuserad på ”utförandefasen”, där det gäller att utföra vissa arbeten och öka den egna prestationsförmågan. Svensson gör slutligen gällande att bildning är inriktad mot kunskap och sunda värderingar och har huvudsakligen immateriella mål, under det att utbildning är inriktad mot färdigheter och har mer materiella mål.⁹

Här finns även andra närbesläktade termer som ökar vår möjlighet att förstå bildningsbegreppet, t ex allmänbildning. Allmänbildning syftar på grundläggande kunskaper om många företeelser som anses

viktiga i ett samhälle eller ett socialt sammanhang. Bildning omfattar till skillnad från allmänbildning även en fördjupad förståelse av olika fenomen och är således både generell och djuplodande till sin karaktär. Båda begreppen innefattar också en förväntning om att personen ifråga har ett gott omdöme och att han eller hon förstår gränserna för det egna vetandet. Folkbildning är en annan närliggande term. Här åsyftas en ambition att höja kunskapen och medvetandet hos befolkningen i stort, snarare än bara för de som går högskola och universitet. Detta ska idealt sett ske på frivillig basis och utan yttre tvång eller regleringar. Även bildning har ett sådant tydligt element av frivillighet där processen drivs av den enskilde individen och dennes egna initiativ och intresse.¹⁰

Skilnaden mellan bildning och utbildning har alltså flera dimensioner. Medan utbildning tenderar att vara nyttoinriktad och främst traderande, syftar bildning till intellektuellt självförverkligande och moralisk fostran. Inom bildningsidealet finns en vilja att skapa en självständigt och kritiskt tänkande individ, en människa som förstår och reflekterar kring sin egen existens och roll i samhället. En bildad individ kan således inte bara lösa problem och reflektera kring sin egen existens utan också skapa ny kunskap om sin omgivning. Utbildningen å andra sidan nöjer sig med att primärt förmedla befintligt kunnande och praktiska färdigheter på ett begränsat område.

Här finns även fler dimensioner värda att nämna. Om utbildning ofta associeras med kunskap och färdigheter bör bildning förknippas med klokskap. Att vara kunnig och skicklig på att utföra saker betyder inte att man automatiskt är klok. Klokskap och vishet underlättas visserligen av goda kunskaper men de är inte samma sak. En klok och vis människa använder sina kunskaper och färdigheter med omdöme och är med-

veten om det större sammanhanget som han eller hon verkar i. Inom bildning är kunskap och visdom mål i sig – inom utbildning är de ofta medel för att nå ekonomiska och nyttofixerade målsättningar. Slutligen brukar det ofta sägas att det som främst skiljer människan från djuren är vår förmåga till förnuftigt tänkande och moralisk reflektion. Det är just dessa två egenskaper som bildningsidealet traditionellt har fokuserat på – att skapa rationellt tänkande och omdömesgilla personer. Varför är då bildning en viktig del av officersutbildningen?

Officerens yrke är att kunna leda väpnad strid och att kunna utbilda personal för sådan verksamhet. Detta gör officersyrket unikt. Officeren måste kunna verka i en ofta komplex och kaotisk miljö där svåra beslut fattas, beslut som ytterst kan handla om liv och död. I en sådan miljö är riskerna stora inte bara för officeren, utan också för de underlydande soldaterna/sjömännen, motståndarna och de civila människorna som finns i närheten. Felaktiga beslut kan få ödesdigra följder och skapa onödigt mänskligt lidande och materiell förstörelse. Officeren måste sålunda, idealt sett, inte bara vara militärt kompetent utan även vara modig, handlingskraftig, intelligent och omdömesgill. Personliga egenskaper är nästan lika viktiga som militära färdigheter och utbildningen måste vara bred men samtidigt djup.¹¹

Försvarsmakten har sedan mitten av 1990-talet strävat efter att akademisera officersutbildningen och, som ett led i detta, omvandla Förvarshögskolan, FHS, till en riktig högskola med akademiska examina. Sedan januari 2008 är detta en realitet och Förvarshögskolan är idag en civil myndighet som lyder under Utbildningsdepartementet och Högskolelagen. Officersprogrammet, OP, där kadetter blir fänrikar, löper på tre år och leder till en filosofie kandidat-examen i krigsvetenskap. Dessa återvänder sedan som

majorer och går den Högre stabsutbildningen, HSU, en utbildning som varar i två år och leder till en filosofie magister-examen.

Idag finns vissa inslag av bildning i officersutbildningen, t ex kurser i militärteori, vetenskaplig metod och teori samt självständigt arbete. Här drillas studenterna i ett vetenskapligt förhållningssätt och kritiskt tänkande, där föreläsningar varvas med seminarier och skrivuppgifter. Utbildningen i dessa kurser är traditionellt akademisk. Viktigt är dock att även mer praktiska militära moment får inslag av akademisk karaktär och att de sätts in i ett större vetenskapligt och samhälleligt sammanhang. Att lära officerare tekniska och instrumentella färdigheter om hur man leder väpnad strid och genomför militära operationer, åtskiljt från akademiskt och vetenskapligt tänkande, är inte optimalt. Utan ett vetenskapligt förhållningssätt med förmåga till självinsikt, intellektuell reflektion och kritiskt tänkande, som präglar hela läroprocessen, är officersutbildningen knappast någon riktig akademisk högskoleutbildning.¹² Inte heller tjänar den sitt syfte om ambitionen är en ”reflekterande praktiker”.¹³

Det finns flera goda argument för en officersutbildning med tydliga bildningsideal. Några har berörts översiktligt ovan men här presenteras de sammanhållet. För det första finns ett formellt och juridiskt argument som går ut på att FHS idag är en högskola och att den därför ska bedriva högskoleutbildning. I Högskolelagens 8 § står bl a att utbildning på grundnivå ”ska utveckla studenternas förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar, förmåga att självständigt urskilja, formulera och lösa problem, och beredskap att möta förändringar i arbetslivet.”¹⁴ Detta visar på tydliga bildningsideal. Inte heller är det bra om krigsvetenskapen, som är huvudämne inom officersutbildningen på alla nivåer,

tolkas alltför smalt och blir alltför praktiskt inriktat med officerens göromål uteslutande i fokus. En sådan definition av ämnet leder till en utbildning som varken har med krig eller med vetenskap att göra (utan snarare officerskonst).

För det andra bidrar bildning av de militära studenterna till ökad förmåga att kunna förstå helheten i den militära utbildningen och att sätta in den i ett större socialt och yrkesmässigt sammanhang. Fördjupade studier i t ex vetenskapsteori, militärteori och militärhistoria ger officeren nödvändiga intellektuella verktyg för ökad och effektivare kunskapsinhämtning och chansen att bättre förstå annan civil och militär verksamhet, såväl teoretisk som praktisk. Få yrkesgrupper har ett så riskfyllt, chansartat och komplext arbete som militärer. Att hantera svåra situationer, som ofta uppkommer snabbt och oväntat, är den miljö som officerare ska kunna verka i. Endast personer med god karaktär och förmåga till kritiskt tänkande klarar att hantera sådana förhållanden på ett effektivt sätt.¹⁵

För det tredje är officeren tänkt att leda väpnad strid och detta sker i nationens och demokratins namn. Som medborgare och skattebetalare har vi alla delegerat ett stort och viktigt ansvar till dessa personer. Det säger sig självt att endast kloka, kunniga och välbalanserade personer kan komma ifråga för så viktiga uppdrag i samhällets och nationens tjänst. Deltagande i internationella operationer ställer högre krav på intellektuell förmåga och gott omdöme än militärt försvar av det egna territoriet. Den förstnämnda typen av operationer sker i högre utsträckning i en civil-militär miljö och i gränslandet mellan krig och fred. Internationellt möter svenska officerare militärer från andra länder, men också civila ämbetsmän och lokala politiker som ofta har högre utbildning bakom sig. För att fungera i denna

komplexa civil-militära och internationella miljö krävs en officer som inte bara har militära färdigheter utan också klokskap och förmåga till självständigt och kritiskt tänkande. Upprørsbekämpning kräver normalt inte bara en förmåga att bekämpa fienden militärt utan också att vinna folkens hjärtan. En bildad och lärd officer med social och intellektuell kompetens har sannolikt större möjlighet att förstå befolkningens och de lokala ledarnas tänkande och behov.

För det fjärde, är det generellt sett fel att fokusera på snäva och praktiskt inriktade yrkesutbildningar eftersom yrkeskunskaper snabbt föråldras genom den snabba tekniska förändringen. Att mata studenterna med dagsaktuella kunskaper och delge färdiga lösningar på samtida problem kan te sig självklart men frågan är om metoden är optimal på längre sikt. Bättre då att ge studenterna en bildning som gör att de genom egen problemlösningsförmåga kan anpassa och själv utveckla sitt kunnande rörande de teoretiska och praktiska svårigheter de stöter på i sitt framtida yrkesliv. I strävan att bilda dessa officerare ingår arbete för att öka deras intellektuella färdigheter i att tänka, tala, skriva, läsa och analysera samt att studera och praktisera saker som täcker ett vidare område av det som rör krig, kris och konflikthantering. Fokus måste ligga på att skapa intelligenta och harmoniska individer, inte fantasilös och stereotyp arbetskraft.

Det brukar ibland sägas att en profession utgörs av en förening mellan expertis och etik.¹⁶ Med etik menas ofta humanistiska ideal om respekt för människovärde, ärlighet och god sed. Föreningen mellan militär expertis och etik kräver dock även bildning för att bli riktigt effektiv. Bildningen ökar skickligheten i det militär hantverket genom en större kapacitet för abstrakt tänkande, problemlösning och kritisk reflektion. Bildning ökar också skickligheten i att förstå

etikens högre syften och funktion i vårt demokratiska samhälle. Genom bildning ökar således officerens förmåga att skaffa sig både expertis och etik på det militära området.

Den militära yrkesofficersrollen kräver följaktligen en utbildning som väjer för det snävt tekniska och instrumentella. Bildningsidealet måste ständigt vara närvarande. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att all bildning kräver en utbildningsbas för att frodas och utvecklas. Individens frihet att söka kunskap och visdom måste förenas med kollektivets normer och krav på akademiska och yrkesmässiga kompetenser.¹⁷ Det finns alltså inget motsatsförhållande mellan bildning och utbildning. Snarare är de kom-

plementära och får bäst effekt tillsammans.

Officeren ska med vapen i hand leda försvaret av vår demokrati, frihet och rättvisa, inte bara på eget territorium men idag också i fjärran land. Att försvara vårt land med vapenmakt, att besluta över liv och död, kräver yrkesmän och kvinnor med inte bara tekniska färdigheter utan också utvecklad kapacitet för problemlösning, reflektion och kritiskt tänkande, samt empati och självinsikt. Om vi beväpnar människor i demokratis, frihetens och rättsstaten namn bör också dess representanter vara skolade i samma anda.

Författaren är lektor i krigsvetenskap vid Försvarshögskolan.

Noter

1. Sundgren, Gunnar: *Bildning och Pedagogik – en akademi för bildning?*, Rapport 2008:32 R, Högskoleverket, Stockholm 2008, s 11. Paideia kommer från grekiskans ”barnuppfostran” och syftar enligt Christer Stensmo, till ”den lärprocess som människor måste genomgå för att bli genuint mänskliga.” Stensmo, Christer: *Pedagogisk filosofi*, Studentlitteratur, Lund 2007, s 250.
2. Se exempelvis Burman, Anders: ”Högskola med rätt att fostra”, *SvD* 2009-02-04; och Mazarrella, Merete: ”Slut på svaren om meningen med livet”, *SvD* 2009-04-27. För internationell forskning på området se Prange, Klaus: ”Bildung: a paradigm regained?”, *European Education Research Journal*, vol 3, nr 2, 2004, s 501-509.
3. Se Högskoleverkets hemsida för exempel på sådana produktioner: <http://www.hsv.se/kvalitet/bildning/publikationerombildning.4.539a949110f3d5914ec800060097.html>
4. *Att fånga bildning*, Rapport 2009:24 R, Högskoleverket, Stockholm 2009, s 7.
5. För en diskussion om bildningens roll i den österrikiska militära utbildningen, se Florian, Heinz: ”Military pedagogy – A pragmatic approach”, i Florian, Heinz (red): *Military Pedagogy – An International Survey*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2002, s 47-66.
6. Många brukar beskriva bildning som det människan har kvar när hon glömt allt hon lärt sig.
7. Nationalencyklopedin, Ordbok, <http://www.ne.se/sve/bildning> (hämtad 2010-01-13). En tysk upplysningstänkare som är vida känd för sina idéer rörande bildning är Wilhelm von Humbolt som verkade i Preussen i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Se Sorokin, David: ”Wilhelm von Humbolt: The Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791-1810”, *Journal of the History of Ideas*, januari 1983, s 55-73.
8. Liedman, Sven-Eric: ”Bildning”, Nationalencyklopedin, 2009.
9. Svensson, Lennart G: *Från bildning till utbildning – En diskussion kring historio-sociologisk teori om universitetens utveckling och omvandling*, Del 1 Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen, 1978, Monografi nr 17, s 111-121.
10. Se Nationalencyklopedins definitioner av ”bildning”, ”allmänbildning” och ”folkbildning”.
11. Hämtat från beskrivningar i ”Försvarsmaktens och Försvarshögskolans gemensamma svar på regeringsuppdrag Fö2008/3334/MIL och Fö2009/2163/MIL”, daterad 2009-12-04, FHS beteckning 1140/2009:4, Bilaga 1.
12. Jmf Petersson, Magnus: ”Om Bo, bildning och officersutbildning”, i Kent Zetterberg (red): *Från krigets Gustaf II Adolf till fredens Carl XVI Gustaf – Vänbok till Bo Huldt*, Försvarshögskolan, Stockholm: 2009, s 163. Petersson hävdar att ”utbildningsidealet” snarare än ”bildningsidealet” är det dominerande i dagens högskoleutbildning av officerare.
13. Termen ”reflekterande praktiker” är hämtad från Utbildningsplan Yrkesofficersprogrammet 06-09, 2006-05-23, Bilaga 2, s 6 n2. Med frasen förstås en person som ”anlägger olika teoretiska perspektiv på sin praktiska verksamhet. Därigenom kan denne analysera olika situationer ur olika teoretiska perspektiv och sedan utveckla ett lämpligt och flexibelt sätt att praktiskt kunna hantera situationen på.” Ibid. Den som ursprungligen myntade uttrycket ”den reflekterande praktikern” var den amerikanske pedagogen och filosofen Donald A Schön (1930-1997). <http://www.infed.org/thinkers/et-schon.htm> (hämtad 2010-01-21)
14. Högskolelagen 8 §. Citaten härrör från Lag 2009:1037 som börjar att gälla under 2011.
15. Jmf Larsdotter, Kersti och Ångström, Jan: ”Avslutning: Att välja rätt bland rivaliserande kunskaper om operationer och krigsvetenskap”, i Öberg, Dan (red): *Krigsvetenskaplig årsbok 2007*, Försvarshögskolan, Stockholm 2008, s 224-232. Larsdotter och Ångström hävdar bl a att självständigt och kritiskt tänkande är vitala förmågor även om man ska bli en bra praktiserande officer. Ett kritiskt tänkande leder bl a till bättre hantering av det oförutsägbara och ofullständiga som präglar den militära miljön, till att det destruktiva försvarsgrenstänkandet minskas, och till ökad förmåga att värdera den egna kunskapen och yrkesprofessionen. Ibid, s 225-228.
16. ”Försvarsmaktens och Försvarshögskolans gemensamma svar på regeringsuppdrag Fö2008/3334/MIL och Fö2009/2163/MIL”, daterad 2009-12-04, FHS beteckning 1140/2009:4, Bilaga 1.
17. Liedman, Sven-Eric: ”Bildning, frihet och motstånd”, s 3-4. Artikelns är hämtad från HSV:s hemsida: www.hsv.se/bildning